

які стоять на перехідних щаблях свого розвитку.

Так, нещодавній скандал з незаконним збиранням інформації журналістами газети "News of the World" (входила до складу медіа-імперії News Corp. Руперта Мердока), що мав місце у Великобританії у 2011 році, вивів цю проблему на поверхню суспільно-політичних відносин. У результаті було створено спеціальну слідчу комісію, яку очолив лорд-суддя Брайан Левесон. У висновках комісії було зазначено на необхідності створення "сильного й незалежного наглядового органу за діяльністю ЗМІ, оскільки прийшов час, щоб політики виконали свої обіцянки й відставили в сторону свої особисті відносини з власниками та редакторами засобів масової інформації [4]".

Характеристики нових технологій змушують нас вийти за межі традиційної теорії масової комунікації. Цю нову сферу можна назвати транзактною медійною комунікацією. Транзактна означає зміну ролей - перехід до таких міжособистісних комунікаційних стосунків, в яких кожна сторона може по черзі виступати в ролі відправника, одержувача або передавача інформації. Таким чином відбувається обмін інформацією, певними знаками, а в результаті й конкретними знаннями. "Медійна" означає, що ці технології містять у собі медіа. У більшості медіа-систем, які підтримують транзактні комунікації, можлива масова комунікація. Іншими словами, комунікаційними транс-діями може користуватися невизначене коло осіб. Отримані результати дають підставу зробити висновки, що існуюча в Україні модель комунікативної взаємодії влади та суспільства потребує особливої уваги й докорінного реформування. Динаміка розширення сучасного простору комунікативної взаємодії знаходить вираження в тенденціях, які мають забезпечити підвищення ефективності управлінських рішень, що призведе до: підвищення показників національної правосвідомості за рахунок розвитку людського потенціалу, а також розширення потенціалу індустрії масової інформації; сприяння становленню відкритого демократичного суспільства, яке гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян щодо участі в суспільному житті, прийнятті відповідних рішень органами влади.

Водночас необхідно враховувати той очевидний факт, що динаміка розвитку комунікативних відносин часто є випереджаючою за управлінські можливості державного апарату, і як альтернатива жорсткому державному регулюванню або революційним трансформаціям у сфері

комунікацій має бути розроблена концепція державної комунікативної політики на основі ідеї ефективного використання потенціалу двох водночас взаємопов'язаних і антагоністичних систем - держави та засобів масової комунікації.

Література

1. Бауман Зигмунд. Свобода как социальное отношение / Зигмунд Бауман; [пер с англ. Г. Дашевского]. - М.: Новое издательство, 2006. - 132 с.

Блохин Н.Н. Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII-XIX вв.). [сборник документов]. / Н.Н. Блохин / - М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957. - 588 с.

Брайант Д. Основы воздействия СМИ (Fundamentals of Media Effects) / С. Томпсон; [пер. с англ. В.В. Кулебы и Я.А. Лебедева]. - М.: Вильямс, 2004. - 432 с.

Британский судья приговорил прессу. Закон о СМИ расколол Великобританию // Газета "Коммерсантъ". - № 228/П (5013). - 3 декабря 2012.

Дубас О. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти; [монографія] / О. Дубас. - К.: Генеза, 2011. - 256 с.

Кін Джон. Мас-медіа і демократія / [пер. з англ. О. Гриценко]. - К.: К.І.С., 1999. - 134 с

7. Ключевский В. Сочинения. Том VIII. Исследования, рецензии, речи (1890 - 1905) - М.: Издательство социальной-экономической литературы, 1959. - 490 с.

Куле К. СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия.; [Пер. с фр. С.В. Кулланды]. - М.: Новое литературное обозрение, 2004. - 256 с.

Луман Н. Власть // [Пер. с нем. А.Ю. Антоновского]. - М.: Практикс, 2001. - 256 с.

Луман Н. Понятие общества / Никлас Луман. - Проблемы теоретической социологии / Под. ред. А.О. Боронова. - СПб.: Петрополис, 1994. - С. 25-42.

Платон. Держава / Платон; [пер. з давньогрек. Д. Коваль]. - К.: Основи, 2000. - 355 с.

Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006.- 220 с.

Андреев Д.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права
та юридичної логіки*

*Національної академії внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 18. 12. 2012*

УДК 340. 12

ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ В ЮРИДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: РІЗНІ ПІДХОДИ - ОДИН КОНЦЕПТ

Бочан О. І.

працювали насамперед педагоги й психологи.

Таким матеріалом, який становить основу для розвитку концептуальних підходів щодо формування філософії моралі, є ґрунтовні дослідження Р. Апресяна, В. Бачиніна, В. Букреєва, О. Гришук, М. Гуренко, а також В. Канке, І. Канта, І. Римської, І. Хрімлі та ін. Однак, констатуючи сукупність професійних обов'язків через призму змісту професійної етики або деонтології, на жаль, не відбувалося філософського осмислення цієї сфери погалузово (адвокат, нотаріус та ін.). У цьому напрямі зроблені лише узагальнення, з яких випливає питання: яку ж основу варто визнати засадничою для того, щоб осмислити філософію появи, а далі - і буття-у-

Ставлення до світових загальнозначущих цінностей як до засобу організації суспільного буття ніколи не зникало з поля зору членів соціуму. За ним визначали рівень розвитку суспільства, ступінь його демократизації. У визнанні цінностей виявлявся спосіб детермінації їх через ставлення до держави, закону й права. Етичні та моральні норми в історичному плані зазнавали видозмін на основі менталітету народу, сформованих ним ідеалів. Вони ставали морально-етичними нормами представників юридичних професій, яким належала публічно-правова місія, що формувала не лише професійну поведінку, а й позаслужбові взаємини з громадянами. Філософія цієї сфери найменш оцінена. Переважно в ній плідно

© О.І. Бочан, 2013

праві моральних норм і раціональних моделей поведінки юристів. Саме завдяки інтелектуальним, моральним і психологічним стереотипам поведінки вони формують систему правовідносин, проєктують екзистенцію права.

Мета статті: сформулювати засади філософсько-правової оцінки впливу моралі на рівень експлікації морально-етичних норм суспільства й детермінації зворотного впливу вказаних норм на рівень професіоналізації юристів.

Морально-правова нормативність у сучасному бутті формувалася впродовж багатьох тисячоліть. За своєю значущістю вона то набувала, то втрачала цінність, виявляючи свою варіативність, однак проблеми співвідношення моралі й права для людства ніколи не були легкими, хоча в певні періоди (наприклад, тоталітарні часи) їх, з певною метою, то спрощували, то гіперболізували ідеологічні режими, розуміючи, що знівелювати їхню роль для соціальної регуляції не вдасться ніколи за жодних обставин. Навпаки, за Монтеск'є, людство існувало під таким біполярним диктатом: “воно підпорядковувалося всезагальним природним законам і локальним законодавствам конкретних держав” [4, 500]. А це означає, що морально-правова проблематика виконувала засадничу роль як для регулювання поведінки (додержання моральних заповідей), так і для додержання законів юридичних. Щоразу для суспільних перетворень дуалізм ролі незаперечно належав моралі й праву. Цю первісно засадничу функцію як спосіб оптимізації суспільного буття в різних аспектах, також і міждисциплінарних, активно вивчали С. Алексєєв, Р. Апресян, В. Бачинін, А. Гусейнов, А. Єрмоленко, В. Малахов, В. Нерсисянц, І. Хрімлі, А. Шульга, Т. Шаповалова та ін.

Сучасні теоретичні напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників позиціонують, за нашими спостереженнями, три таких підходи до оцінки моралі та її співвіднесеності з правом: 1) віддання пріоритету моралі; 2) констатація переваги права над мораллю; 3) рівноспрямований взаємовплив і взаємозв'язок моралі й права. Розглянемо основні постулати цих концепцій. За основу визначень моралі візьмемо трактування одного з її дослідників: В. Головченко трактує мораль як поняття, похідне від “(лат. *moralis* - моральний, від *mores* - звичаї, поведінка) - духовність, форма суспільної свідомості й вид суспільних відносин (моральні відносини); один зі способів регулювання поведінки людини в суспільстві за допомогою усталених приписів”. Дослідник зазначає, що мораль має давнє походження, а відтак “у процесі розвитку суспільства формувалися й відповідні принципи моралі” [7, 770].

Історія адвокатської діяльності й нотаріату проливає світло на закономірності визрівання норм професійного-етичного функціонування цього інституту. Започаткувавши свій генезис у Стародавньому Римі разом з появою римського права, приватні писарі або табеліони виконували роль тих, хто готував документи, засвідчуючи їхній зміст і достовірність [2, 406]. Відтак, саме римський імператор Юстиніан разом з іншими імператорами ще в V ст. н.е. визначив “принципи та формальні правила нотаріальної дисципліни”. За Н. Круковес, так римська традиція поширилася на всьому європейському просторі. Ознаки такої європейської традиції прослідковуються й на теренах України.

Змагання за чесну в моральному плані службу проголосили правники Галичини, які в непростих

умовах прагнули до високопрофесійного вишколу адвокатів, закликаючи зі сторінок часопису “Життя і право” “зберігати станову честь”, “совісно сповняти наші станова і громадянські обов'язки”. Автор статті д-р Андрій Чайковський на той час (1932) написав її з чітко визначеними завданнями, сформульованими під заголовком “Чого треба вимагати від українського адвоката”.

Стверджуючи про “обопільний обов'язок” громадянства бути відповідальними в моральному відношенні за “вартість людини” і “вартість цілої нації”, А. Чайковський акцентує на таких високих морально-етичних принципах фахової праці адвоката, які мають “супер” цінності. Він констатує про ці вимоги так, щоб зрозуміло було, що професійна й громадянська сутність є нерозривними з огляду на оцінку обов'язків правника: “Спокуса до зловживань стократ побільшилася, а навпаки, наші станова обов'язки ні раз не поменшали. Ми маємо ті самі обов'язки станова й громадянські, що й перше. Та коли громадянська опінія взагалі вимагає від адвокатів тих всіх чеснот, приписаних законом і етикою та мораллю, то українське громадянство має право вимагати від нас, українських адвокатів ще в більшій мірі збереження цих законів і суперетики та суперморалі”. Беручи за приклад кращі європейські стандарти моральних основ професії, автор статті апелює до досвіду правників Франції. У французів стан адвокатський вважається “мозком нації”, “тому то, - резюмує автор, - кожний прогріх... кидає погане світло на всю українську націю” [3, 21-24].

Сучасна мораль резонує систему цінностей у соціальному житті. На норми моралі впливає не лише стабільний суспільний порядок. Вони підтримуються “силою звичок і громадської думки” [7, 770].

До основ моралі віднесені “свобода людини, соціальна справедливість у суспільних відносинах тощо”. Акцентуючи на моралі, дослідник В. Головченко зосереджує увагу на тому, що вона справляє “істотний вплив на зміст права, звичаї, традиції і т.ін.”. Автор диференціює мораль і право як різні категорії зі своїми особливостями. Головна з них полягає в тому, що норми права фіксуються в письмових нормативно-правових актах, є результатом законотворчості держави й забезпечуються силою державного примусу. Моральні ж вимоги формуються в практиці колективної поведінки, у процесі взаємного спілкування людей і є відображенням життєвого та історичного досвіду” [7, 770].

Сутнісно поглиблює поняття моралі В. Бачинін. Він трактує його як “сукупність норм і цінностей, які дозволяють людині відчувати себе представником і виразником інтересів певних соціальних спільнот - народу, держави, верств населення, колективу, групи й т.д.” [4, 501]. Вчений, всебічно характеризуючи мораль, диференціює її норми за поняттями добра і зла, які в кожній спільноті можуть бути неоднаковими. Відтак, у цьому вбачаємо й неоднаковий рівень впливу моралі на право. Щодо норм моралі, то вони, на думку В. Бачиніна, “вирізняються такими якостями: 1) поширюються переважно на членів певної соціальної спільноти; 2) вимагають, щоб суб'єкт погоджував свою поведінку з поведінковими стереотипами, прийнятими в тих спільнотах, членом яких він є; 3) вимагають, щоб соціальна активність суб'єктів відповідала їхнім функціям і становищу у внутрігрупових ієрархіях; 4) психологічним сторожем на шляху до їх порушень виступає сором як

боязнь осуду з боку соціального оточення” [4, 502]. У самоорганізованому суспільстві ступінь цих експлікацій у праві, на жаль, подекуди спричиняє ускладнення правовідносин. На ідеальній моделі взаємодії права й моралі, моралі й права позначається ще ряд засадничих елементів, які тісно пов’язані з ключовою семою “мораль”.

Різницю в дотичній до ключового поняття моралі фіксує й О. Поповченко через категорії “мораль”, “моральні засади”, “моральні вірування”, “моральні позиції” чи “моральні переконання”. Хоча в його тлумаченні й спостерігається певна відносність диференціації вказаних термінологем. Автор дещо не конкретно висловлюється з приводу того, як вказані категорії “вживаються в розрізняльному значенні, коли іноді потрібно критично поставитися до фундаментальних принципів заради їх кращої реконструкції та удосконалення впливу” [5, 256].

Очевидно, дослідник відстоює позиції щодо розширення їх семантики залежно від дискурсивної ситуації. Адже адсорбувати вплив на суб’єкта можуть інші емоційно-експресивні засоби (вживані епітети, оціночні засоби, історичні паралелі й т. ін.), а не терміни, які в офіційно-діловому стилі, як правило, мають бути позбавлені будь-якої двозначності чи експресії.

Зв’язок ключових понять в єдиній семантичній системі моралі й права довершує термін “етика професійної діяльності”, сформований на ґрунті деонтології. В його термінологічній системі деонтологія охоплює такі етичні проблеми, які стосуються питань професійних обов’язків і виконання моральних вимог щодо способу життя й людської поведінки.

Професійна етика диктує норми моралі в ставленні до службових обов’язків. На жаль, філософсько-правового аналізу вузькогалузевих норм етикету, наприклад нотаріальної діяльності, та їх впливу на суспільне буття ще не виконано. Обмежитися лише загальноетичними принципами в поведінці нотаріуса, очевидно, не достатньо. Досить згадати, що специфіка кожного різновиду юридичної діяльності має свої особливості. Це зауважують Л. Ароцкер, Р. Белкін, В. Шерстюк, стверджуючи, що професійна мораль охоплює професійні моральні принципи суспільства, збагачує їх специфічними моральними нормами, які пред’являються тільки до представників певної професії, і таким чином професійна мораль виступає як комплекс зобов’язуючих, “більш суворих” моральних правил, ніж комплекс загальних моральних принципів [10, 137-138].

Не менш важливим є розрізнення понять моралі й моральності, що належить В. Бачиніну. Свої міркування він вибудовує на підставі заперечення синонімічності цих двох ключових у праві термінологем, на доведенні давності традиції їх розрізнення, що сягає своїм корінням ще світської філософії. У ролі класичної основи такої диференціації для дослідника постає “Філософія права” Г. Гегеля (1826). В. Бачинін зауважує, що реальність є надто складною, характеризується мораллю й моральністю. “Якщо у сфері моральності людина виступає як природна, родова істота, поєднана універсальними зв’язками із всесвітом, природою, всім людським співтовариством, то в межах дії норм моралі вона фігурує як соціальний суб’єкт, поєднаний системою взаємозалежностей і рядом локальних спільнот, всередині яких існує і з якими взаємодіє [4, 501].

Конкретизуючи функціонування в кримінально-

процесуальній сфері фундаментального поняття моральності, дослідник О. Поповченко надає йому особливого значення, прирівнюючи моральність до законності. Він закономірно зауважує: “Законність засобів і прийомів подолання злочинності і доповнюється вимогою їх моральності, відповідності принципам суспільної моралі. Законність і моральність не можуть суперечити одна одній, як не можуть суперечити законність і доцільність. Доцільним у кримінальному процесі визнається лише те, що законно, а законне завжди повинно бути моральним”, підсумовує вчений [5, 255].

Переваги моральних норм над правовими є більш вираженими, зримими. Гнів і людський осуд за протиправні вчинки чи злочини супроводжують людину часто до кінця її життя, тоді як судимість може бути знята. Відтак, моральні регулятори людської поведінки виявляються набагато потужнішими й ефективнішими, ніж інші. Однак аналітики моралі й права стверджують про неможливу об’єктивно сформовану рівність права й моралі. Остання не може виконувати роль чіткого регламентатора однозначних рішень, як це робить право. Широка палітра моральних чинників дозволяє видозмінювати соціальні відносини, стимулюючи культивування окремих норм моралі через соціально-психологічні чинники свідомості суб’єктів права. Якщо правовими нормами складно, а то й не можливо регламентувати окремі сфери емоційно-експресивних почуттів людини (байдужість, честолюбство, жорстокість, егоїзм, ненависть, заздрість та ін.), то моральними нормами “рухають” суб’єктивні складові. Лише право має об’єктивний характер, воно встановлює передбачені законом вид і спосіб покарання. І у випадках, коли прояви аморальної поведінки сягають рівня злочинних діянь, лише право (разом з моральним осудом) стає дієвим інструментом впливу на правосвідомість суб’єктів права. Але суспільна свідомість з високим рівнем моральних стандартів може й впливає на рівень творення правових норм.

Взаємопроникнення норм права й моралі - визначена категорія в правозастосуванні. “Чітке застосування правових приписів є реальним втіленням у соціальному житті вимог моралі. У свою чергу, мораль активно впливає на процес формування й реалізації юридичних норм” [9, 20]. Розвиваючи методологічне значення цих постулатів, І. Хрїмлі констатує незаперечну істину: “Моральна підтримка юридичних норм, поєднання правових елементів з моральністю, вмиле використання різних форм юридичної відповідальності приводять до зміцнення права шляхом вдосконалення чинного законодавства, посилення реальності, ефективності законодавчих форм регулювання соціальних відносин” [9, 21].

Аргументованими щодо єдності моралі й права, їх взаємозв’язку, на нашу думку, є підходи тих вчених, які підтверджують тісний зв’язок правової відповідальності з моральною. Таких позицій, зокрема, дотримується В. Канке. Він стверджує, що відповідальність правова є моральною. Вона (правова відповідальність) є різновидом відповідальності моральної. Тобто дослідник констатує нерозривну єдність ознак моралі й права [6, 311]. Підтвердженням таких поглядів стає дослідження норм моралі й права в їхніх інваріантах і розбіжностях, що належить І. Хрїмлі. Посилаючись на Конституцію України як на основний документ держави, автор висновків доказово переконує в тому, що він (Основний закон)

поряд з правовими нормами містить і норми моралі. Відтак, звідси бере початок констатація засадничого положення, висловленого дослідником: “Чим більш погодженим є зміст моральних і правових норм, тим більше спільного закладено в їх основу, тим ефективніше вони доповнюють і конкретизують один одного, приносячи користь суспільству і кожній свідомій особистості. Однак вчений водночас застерігає від того, що вони не дублюють одне одного, а тому змішувати чи ототожнювати їх не можна”. Цей висновок І. Хрїмлі робить на підставі спостережень Р. Апрусяна: на основі того, що походження моралі і права неоднакове, оскільки “моральні норми складаються й змінюються в соціумі стихійно внаслідок зміни уявлень про добро і зло, справедливість, вони характерні для певного етапу історичного розвитку. Право ж, - зауважує вчений, - твориться державою й відображає її законодавчу політику” [9, 19]. Можна не погодитися з тим, що лише імператив держави формує законодавчу політику, оскільки тут не враховано вплив суспільної правосвідомості.

Семантичну розрізненість моралі й права однаково розцінюють усі дослідники. Як аргументи, вони наводять приклади норм моралі, що не закріплені в законодавчих актах. Натомість, глибокою є їхня закоренілість у свідомості. У зв'язку з цим аналогічні висновки зроблені і Л. Кузнєцовою: “Моральні норми характеризуються певною невизначеністю, наявністю деяких відмінностей у моральних переконаннях людей залежно від рівня їхньої культури, віку, матеріальної забезпеченості тощо. Правові ж норми - конкретні змістом, однозначні, розмежовують права та обов'язки, мають точно визначені межі дії” [7, 770].

Переважає більшість дослідників у своєму аналізі правових норм не оминають констатації їх тісного зв'язку з нормами моралі. Починаючи від констатації важливих засадничих принципів, закладених в Основному Законі України - її Конституції, вчені спостерігають проблему взаємодії моралі й права ще з часів античності. Відтак, конституювання вагомих постулатів моралі й права ґрунтується на їх моральному змісті. Вивірені упродовж тисячоліть правові норми співвідносні з метою й принципами моралі. Людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, додержання прав і свобод наділені пріоритетним сповідуванням такого імперативу в суспільному житті. Відповідно й осуд злочинів та їх антигуманного змісту сформований суспільною думкою на основі спільності мети й принципів права та моралі. Однак, як зауважує І. Хрїмлі, “очевидним є те, що при такій тісній взаємодії з мораллю право набуває етичної домінанти” [8, 18]. На відносності норм моралі робить акцент В. Бачинин. Він зауважує, що “в якості добра виступає все те, що служить інтересам даної спільноти й індивідів, які її представляють” [4, 502], відтак, цим дослідник теж підкреслює пріоритет права на відміну від моралі. Однак ця суперечлива думка знайшла своїх опонентів, які, на нашу думку, висловлюють цілком слушні зауваження щодо сфери функціонування права й моралі, які “можуть врятувати один одного” через те, що вони тісно взаємопов'язані [11, 28].

Цілком протилежних позицій дотримується професор С. Сливка. Він апелює до норм природного права, які й становлять пріоритет, завдяки яким людина освоює та освоюється в природно-правовому просторі, осягає закони природи, народну спадщину, тим самим ближче пізнає дійсність [12, 201].

Запобігання порушенням прав і свобод людини й громадянина, приниженню честі й гідності передбачають потребу унормування професійної правоохоронної діяльності щодо її як моральних, так і правових засад, незважаючи на те, доведений факт злочину чи особа лише підозрюється в його вчиненні. Цей концепт об'єднаності права й моралі постає найбільш доказовим засобом рівня додержання принципів верховенства права.

Однак повної збалансованості правових і моральних норм спостерегти не вдається внаслідок констатованої “більшої мобільності моралі”. Це корелюється з особливостями окремих правових імперативів, законів, які “відстають від конкретних моральних вимог членів сучасного українського соціуму” [8, 22]. І. Хрїмлі робить категоричний висновок, який спонукає до поглиблення критики рівня утвердження ознак правової держави в Україні. Це спостереження привело до констатації проблеми відсутності повної “єдності права й моралі”. Серед причин такого стану названі “соціально-економічні інтереси, культури суспільства, відданість людей ідеям свободи й справедливості” [8, 22].

Призначення моралі й права - довершувати сферу основних цінностей духовного змісту, творити гармонійні відносини, утверджувати гуманізм комунікативно сформованого суспільного буття, в основі якого - гідна взаємодія всіх суб'єктів права на морально-правовій основі. Такою є робоча модель оцінювання пріоритетів у бінарному зв'язку мораль-право для проектування в перспективі напрямів і змісту юридичної діяльності, на яку однозначно скеровані впливи суспільної етики й моралі та визрілі в надрах суспільства погляди суб'єктів права щодо законотворення, діяльності юристів.

На жаль, співвідношення моралі й права, їх взаємозв'язку в раціоналізації таких різновидів галузевої діяльності, як, наприклад, адвокатська чи нотаріальна, ще до кінця не встановлено, хоча й констатовано потребу аналізу взаємодії й взаємопроникнення норм моралі й права. Це для нас залишається перспективною проблемою аналізу.

Література

1. Філософія права: навч. посіб. / За ред. О.Г. Данілюк. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - С. 232 -237.
2. Круковес Н.В. Про моральні аспекти роботи нотаріату / Н. Круковес // Держава і право. Вип. 29. - 2000. - С. 405-411.
3. Чайковський А. Чого треба вимагати від українського адвоката / Життя і право. - 1932. - № 25 - С. 21-26.
4. Бачинин В.А. Енциклопедия философии и социологии права / -СПб, 2006. - 1093 с.
5. Поповченко О. Моральні засади / Право України. - 2011. - № 11-12. - С. 254-260.
6. Канке В.А. Этика ответственности. Теория морали будущего / . - М.: Логос, 2003. - 352 с.
7. Юридична енциклопедія. - К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2001. - Т. 3. - 789 с.
8. Хрїмлі І.А. Нормы морали и права: инварианты и различия / Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. - 2011. - № 1(44). - С. 17-21.
9. Хрїмлі І.О. Мораль та право як регулятори відносин у сучасному українському соціумі / : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спеціальність 09.00.03. - Донецьк, 2007. - 16 с.
10. Шерстюк В.М. Професійна етика судового експерта / В. Шерстюк // Бюлетень Міністерства юстиції

України. - 2009. - № 4-5(90-91). - С. 137-141.

11) Букреев В.И., Римская И.Н. Этика права. От истоков этики и права к мировоззрению: учебное пособие / - М.: Юрайт, 1998. - 336 с.

12) Сливка С.С. Природне та надприродне право: у трьох частинах. Ч. 1. Природне право. Історико-філософський огляд / - К.: Атіка, 2005. - 224 с.

Бочан О.І.
здобувач кафедри загальної теорії держави і права
Львівського державного університету
у внутрішніх справах
Надійшла до редакції: 12. 12. 2012

УДК 340.12

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОПОРЯДКУ

Крижановська О. В.

Дослідження сучасного правового порядку як актуальний напрямок загальнотеоретичної юриспруденції характеризується не лише методологічною складністю, а й багатогранністю. Правовий порядок, як і право, в аспекті правового життя суспільства постає як напрочуд розгалужена та складна система, одночасне охоплення різних вимірів якої часто буває неможливим. Саме тому увага дослідників найчастіше зосереджена на найбільш очевидних, зримих проявах правового порядку, його “згустках”, що дозволяє простежити тенденції його розвитку. Саме в цьому контексті набуває актуальності розгляд інституційних аспектів правопорядку. При цьому якщо традиційно ці питання розглядають у розрізі правоохоронної діяльності (адже очевидно, що правоохоронна система є чи не найбільш явним інститутом правового порядку), то доцільно поставити питання про те, які процеси супроводжують інституціоналізацію правового порядку, які напрямки такої інституціоналізації та які її результати.

Отже, метою статті є виявлення методологічних засад інституціоналізації правового порядку як специфічного процесу його становлення в суспільному середовищі.

Теоретичні аспекти розвитку сучасного правопорядку сьогодні часто стають предметом досліджень. Так, різним аспектам правового порядку присвятили свої наукові розробки В.М. Артьомов, В.В. Борисов, М.М. Вопленко, О.В. Воробйова, І.О. Ісаєв, С.В. Клевцов, І.А. Краснов, В.М. Казаков, А.Ф. Крижановський, В.В. Лазарєв, К.В. Макаров, П.С. Назаров, М.І. Превезінцев, Б.В. Саванелі, О.П. Сауляк та ін. Між тим інституційні аспекти правового порядку досліджувалися в цілому лише побіжно, що підкреслює актуальність представленої теми.

Поняття інституціоналізації нерозривним чином пов'язане не лише з юриспруденцією, а й із політологією та соціальною теорією. У найширшому сенсі інституціоналізація розуміється як процес формалізації соціальних відносин, перехід від неформальних відносин і неорганізованої діяльності до створення організаційних структур з ієрархією влади, регламентацією відповідної діяльності, тих чи інших відносин, що часто передбачає їх юридичну легітимацію. Інституціоналізація, таким чином, передбачає синергетичний рух від самоорганізованих і самокерованих явищ до організованих і керованих [1, 125].

Водночас інституціоналізація часто трактується як засіб деякої типізації, узагальнення, причому типізації не лише дій, а й простору їх здійснення, коли інститут розуміється як простір, в якому актори типу Х здійснюють дії типу У [2, 177]. На практиці це означає, що існування інституту передбачає створення чітких моделей поведінки для певних категорій осіб. Саме в цьому зрізі інституціоналізація утворює специфічну нормативність, що існує

як можливість дії. Інституціоналізація, усвідомлена як становлення, є історичним процесом зародження нових соціальних інститутів, а також процесом функціонування вже створених інститутів у рамках соціальної системи у зв'язку з процесом адаптації індивідів і колективів до їх нормативних вимог, у ході якої формуються соціально-психологічні механізми забезпечення стабільності й стійкості суспільної організації [3, 150]. Отже, інституціоналізація - це процес формування інститутів.

З позицій теорії інституціоналізації розглядає процес формування права В.О. Четвертін. На його думку, інституційним підходом до права є дослідження права як реальних, а не лише змодельованих норм соціальної дійсності. Інституційний підхід і відповідне йому розуміння соціальної норми типові для всіх соціальних наук, які не обмежуються дослідженням офіційних текстів про соціальну реальність [4, 7-8]. Виходячи з такої позиції, правовий порядок має розглядатися як соціальний інститут, вираженням якого є не лише офіційні тексти, а й відповідна система соціальних норм.

Тут варто зазначити, що в розумінні інституту в рамках соціології існує два найбільш фундаментальних підходи: об'єктивістський і поведінковий. Перший з них сформульований Е. Дюркгеймом: інституту, як способу мислення, діяльності та відчуття існує поза індивідуальних свідомостей та наділені примусовою силою, у результаті чого вони нав'язуються індивіду незалежно від його бажання. Другий підхід виражено у веберівській традиції теоретичної соціології: інститути є комплексом дій індивідів, відповідним чином впорядковані на основі практики [5, 140-142]. Хибність і вразливість першої позиції довели філософи-постструктуралісти, зокрема Ж. Деррида. Основна проблематика постструктуралізму обертається навколо ключового твердження про те, що інститути як структури в дюркгеймівському розумінні ніби живуть своїм окремим життям, а людина розглядається всього лише як фігурка на шахівниці, пасивна, безформна матерія, якій інститути надають готові форми й формули поведінки [6, 99]. І дійсно, розуміння права сьогодні багато в чому структуралістське: при розгляді питань про його систему, структуру, ознаки, суб'єкт правового життя, рівно, як і саме правове життя, ніби залишається “за кадром”, окремо від права.

Саме тому розгляд процесів інституціоналізації правового порядку сьогодні пропонується розглядати на основі комунікативного підходу, відповідно до якого розгортання правового порядку - це безперервний процес соціальних взаємодій різного рівня та різних спрямованостей.

Сумативність усіх сучасних визначень правового порядку дає підстави стверджувати, що головна його